

УДК 340.12

Альона Романова

Національний університет “Львівська політехніка”,

Навчально-науковий інститут

права, психології та інноваційної освіти,

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри,

теорії права та конституціоналізму

alona.s.romanova@lpnu.ua

## СУСПІЛЬНО-ПРАВОВА АДАПТАЦІЯ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

<http://doi.org/10.23939/law2022.36.065>

© Романова А., 2022

З'ясовано, що для адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, у правовому просторі держави необхідно забезпечити юридичні консультації особам, що тільки готуються до звільнення, надати їм інформацію для розуміння тієї суспільно-правової ситуації, що є в цей момент у країні, адже, такі особи і так “відірвані” від динамічних реалій сучасного життя, а за умов війни, можуть втратити правомірні, ціннісні вектори орієнтації і поведінки в соціумі.

Наголошено, що проблемним аспектом дослідження суспільно-правової адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі під час війни, є морально-психологічні особливості сприйняття суспільством таких осіб і небажання сприяти їхній ресоціалізації, що може провокувати рецидиви неправомірної поведінки і порушення законів.

Доведено, що під час військового стану важливим моментом є можливість або її відсутність у звільненого звернутися до державних органів і служб з питань поновлення документів, працевлаштування тощо під час війни. Особливо якщо установи зруйновані, території – тимчасово окуповані. Звичайно, можна зустріти недоброчесних громадян, котрі хочуть скористатися таким станом звільненого, і тут можливі різні протиправні схеми і діяння з їхнього боку: трудове рабство, шахрайські дії щодо майна і житла тощо.

Зазначено, що в кризовий воєнний період первинний і один з найважливіших аспектів соціально-правової адаптації покладається на адміністрації виконання покарань. Засуджені повинні бути максимально підготовлені до того, що вони опиняться у суспільстві, котре жертвує найціннішим заради перемоги у цій жорстокій війні. Тому значно акцентується роль психологічних служб у місцях позбавлення волі.

Акцентовано увагу на проблемі упередженого ставлення працевлаштованих до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а під час війни, коли значна кількість громадян втратили постійне місце праці і доходи – така ситуація погіршується. Тому, якщо перед звільненням уповноважені органи зможуть розв'язати проблему працевлаштування

**особи за вказаним напрямом, то одночасно вирішиться низка проблем соціальних гарантій, які отримують колишні засуджені при працевлаштуванні.**

**Ключові слова:** воєнний стан, соціальна адаптація, соціальний патронаж, органи пробації, особи, звільнені з місць позбавлення волі.

**Постановка проблеми.** Проблема суспільно-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, завжди була актуальним і “болючим” питанням для правоохоронних органів і для суспільства загалом. Упереджене ставлення соціуму до осіб, що скоїли злочини, заважає їм повноцінно соціалізуватися, стати на шлях виправлення і уникати рецидивів протиправної поведінки.

Війна стала “лакмусовим папірцем” не тільки для розуміння суспільно-патріотичної позиції громадян, а й для рівня толерантності, терпимості й готовності підтримати ближнього в біді. Особи, що звільнилися з місць позбавлення волі, теж потребують підтримки як держави, так і оточення на побутовому рівні. Ми не можемо таврувати людину за вчинені нею протиправні діяння лише тому, що вона їх вчинила. Потрібно дати їй шанс на виправлення і суспільну адаптацію.

Важливим моментом є адаптація осіб, звільнених з місць позбавлення волі у правовому просторі держави. Необхідно забезпечити юридичні консультації особам, що тільки готуються до звільнення, надати їм інформацію для розуміння тієї суспільно-правової ситуації, що є на цей час в країні, адже такі особи і так “відірвані” від динамічних реалій сучасного життя, а за умов війни можуть втратити правомірні, ціннісні вектори орієнтації і поведінки в соціумі.

**Аналіз дослідження проблеми.** Проблемним аспектом дослідження суспільно-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі під час війни, є морально-психологічні особливості сприйняття суспільством таких осіб і небажання сприяти їхній ресоціалізації, що може провокувати рецидиви неправомірної поведінки і порушення законів.

Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на теоретико-методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів і теоретиків різних періодів становлення кримінально-правової та теоретико-правової думки, а саме, праці: Л. Жук, М. Кутєпова, Г. Резніченко, С. Школи та інших.

Їхні наукові концепції сприяли тому, що в межах юриспруденції і соціальної та правової психології формується новий підхід до розуміння суспільно-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, зокрема, під час воєнного стану.

**Мета** – полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння суспільно-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі під час війни.

**Виклад основного матеріалу.** Особливості суспільно-правової адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, досліджувалися в межах кримінально-виконавчого права та кримінально-правових наук загалом, а також юридичної психології, що зумовлено предметом їхнього дослідження.

Як правило, увага приділялася здебільшого питанням організаційного характеру, і дещо менше – проблемі ресоціалізації засудженого як особистості та члена соціуму.

Актуальним є твердження С. Школи, що соціальна адаптація є складним багатомірним процесом, який поєднує сукупність заходів, спрямованих на виправлення особи, її розвиток та удосконалення суспільних зв'язків колишнього засудженого. На ефективність цього процесу впливає чимало факторів: зовнішні (умови, обставини, оточення, які безпосередньо позитивно чи негативно впливають на особу); внутрішні (властивості, що свідчать про бажання особи стати іншим, налагодити корисні зв'язки з суспільством). Вважають, що соціальна адаптація звільнених від відбукання пока-

рання осіб проходить у три етапи: етап безпосереднього пристосування (звільнений з перших днів вирішує життєві проблеми з трудовим і побутовим влаштуванням); етап засвоєння соціально-позитивних ролей (пов'язаний з моральними та психологічними проблемами); етап правової адаптації (закріплення корисних звичок, ціннісних орієнтацій) [1, с. 264–265].

Зазначені етапи соціальної адаптації звільнених від відбування покарання осіб в Україні значно ускладнені війною, адже морально-психологічні орієнтації та установки такої особи є дуже нечіткі, і можуть “схилитися” до неправомірної поведінки в мирний час, а під час війни людина зазнає подвійного психологічного стресу і опиняється в ситуації, коли більшість життєвих цінностей втрачають значення.

Етап пристосування звільненого до умов життя не має повної реалізації і підтримки оточуючих, оскільки вони самі потребують певної адаптації та психологічної підтримки. В такій ситуації важливо щоб звільнена особа не піддавалася певному зайвому суспільному тиску, цькуванню через те, що усім важко, і ніхто не буде звертати увагу на “колишнього злочинця”.

Як би важко не було нам сьогодні, ми не повинні “відкидати” проблеми тих, хто оступився в житті і, відбувши покарання, має шанс повернутися до законослухняного, правомірного життя.

Соціальна, виховна та психологічна робота із засудженими повинна бути комплексною та мати реальну практичну спрямованість на виробничу працю, навчання, саморозвиток, корекцію негативних психічних станів засудженого тощо. Мають розвиватися соціальні інституції, в основу діяльності яких буде покладено сприяння в ресоціалізації звільнених із місць позбавлення волі. В установах виконання покарань повинні бути створені всі умови для проведення виховної роботи та для набуття засудженими реального досвіду соціально схвалюваної поведінки [2, с. 159].

В кризовий період війни первинний і один з найважливіших аспектів соціально-правової адаптації покладається на адміністрації виконання покарань. Засуджені повинні бути максимально підготовлені до того, що вони опиняться у суспільстві, котре жертвує найціннішим заради перемоги у цій жорстокій війні. Тому значно акцентується роль психологічних служб у місцях позбавлення волі.

Важливо, сформувати у осіб, що звільняються з місць позбавлення волі розуміння того, що вони теж можуть бути корисними у цій боротьбі, і принести користь значно більшу, аніж за умов вичікувально-пристосувальницької позиції.

У Законі України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” зазначається, що з метою соціальної адаптації перед звільненням з установи виконання покарань адміністрацією зазначеної установи вживаються заходи з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, спільно із суб'єктами соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання [3].

На жаль, під час війни соціальні нормативи життя у суспільстві порушені і викривлені жорстокою реальністю. Засуджені повинні розуміти, що за певних обставин для них першочерговою потребою стане необхідність укриття, дотримання комендантської години і, якщо це територія активних бойових дій, – перебування у постійному дотриманні “режиму самозбереження”.

Важливим у цьому процесі є соціальний патронаж – допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їхню соціальну адаптацію [3].

У законодавстві сказано, що у разі, якщо звільнена особа є бездомною, надання їй послуг здійснюється відповідно до законодавства України, що регулює соціальний захист таких осіб. Громадяни похилого віку та особи з інвалідністю з числа звільнених осіб, які потребують постійного стороннього догляду, направляються місцевими державними адміністраціями до будинків-інтернатів та інших закладів соціальної підтримки (догляду) в установленому законодавством порядку. До дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, звільнених з установ вико-

нання покарань, органи опіки і піклування застосовують форми їх влаштування в установленому законодавством порядку [3].

Як бачимо, законодавство України досить чітко і всебічно регулює зазначені питання. Проблема у реалізації прописаних норм виникає через значні обмеження, пов'язані з війною.

Відповідні уповноважені органи і служби повинні сприяти поновленню втрачених зв'язків у осіб, що готуються до виходу на волю з рідними. Це сприятиме швидшій суспільно-правовій адаптації.

Важливим моментом є можливість або її відсутність у звільненого звернутися до державних органів і служб з питань поновлення документів, працевлаштування тощо під час війни. Особливо, коли зруйновані установи, тимчасово окуповані території. Звичайно, можна зустріти недоброчесних громадян, котрі хочуть скористатися таким станом звільненого, і тут можливі різні протиправні схеми та діяння з їхнього боку: трудове рабство, шахрайські дії щодо майна і житла тощо.

На тіньовому ринку праці чимало випадків, коли звільнені з місць несвободи працюють без документів, виконуючи важку роботу. Така експлуатація нелегального працівника роботодавцю вигідна: жодної відповідальності за життя, здоров'я, умови праці найманої людини. Жодного контролю з боку державних органів. Під час моніторингу з особою, що готується до звільнення, проводиться співбесіда, та з'ясовуються такі питання, що передаються до відповідальної особи органу з питань пробації на опрацювання для вирішення виявлених проблемних питань: наявність місця проживання після звільнення та наміри щодо місця проживання після звільнення; наявність документа, який посвідчує особу засудженого, що готується до звільнення; наміри про працевлаштування після звільнення та наявність місця роботи; потреба щодо поміщення до спеціалізованої установи для звільнених осіб або закладу для бездомних людей; потреба в соціальному супроводі, реєстрації у центрі соціально-психологічної допомоги, центрі ресоціалізації наркозалежної молоді; потреба в госпіталізації до закладів охорони здоров'я; потреба в правовій допомозі тощо [4].

Система наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб звільнених з місць позбавлення волі повинна реалізуватися у максимально доступний спосіб під час воєнних дій. Від її злагодженої, ефективної роботи залежить життя багатьох звільнених осіб. І тут важливо не піддаватися негативним емоціям – що вони самі обрали свою поведінку, і зараз не час приділяти таким категоріям громадян увагу тощо. Потрібно розуміти і пам'ятати, що Україна – правова держава, що ратифікувала низку міжнародних договорів і у цій сфері правового життя, тому ми повинні діяти цивілізованими методами і засобами у всіх аспектах життєдіяльності.

Також існує “Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк”, яка спрямована на розв'язання проблем, пов'язаних з тим, що трансформації у суспільстві, що відбуваються за останнє десятиріччя, спричинили підвищення рівня його криміналізації. Окремі особи, перебуваючи у скрутному, на їх думку, безвихідному становищі, вдаються до незаконних дій, виправдовуючи їх цим становищем та неможливістю гідно існувати в умовах, які створила для них держава. Труднощі у відновленні свого соціального статусу та поверненні до нормальних умов життя призводять до того, що особи, які відбули покарання та звільнилися з установ відбування покарань, повертаються на кримінальний шлях, через що підвищується рівень рецидиву злочинів.

Відсутність комплексної допомоги звільненим особам уповільнює їхню реінтеграцію у суспільство та відновлення їхнього соціального статусу повноцінного члена суспільства, трудового колективу, родини, що призводить до втрат людського ресурсу на ринку праці, оскільки переважна їх частина – це працездатні громадяни [5].

Саме працездатні громадяни можуть бути залучені до відбудови міст, зруйнованої інфраструктури. У цьому випадку вирішиться дві проблеми – залучення звільнених осіб до праці і їхнє матеріальне забезпечення (заробітна плата) тощо.

Багато звільнених із місць позбавлення волі стикаються з упередженим ставленням працедавців, а під час війни, коли значна кількість громадян втратили постійне місце праці й доходи, така ситуація погіршується. Тому, якщо перед звільненням уповноважені органи зможуть розв'язати проблему працевлаштування особи за вказаним напрямом, то одночасно вирішиться низка проблем соціальних гарантій, які отримують колишні засуджені при працевлаштуванні.

**Висновки.** Отже, ми дійшли висновку, що повноцінна суспільно-правова адаптація осіб, звільнених з місць позбавлення волі під час війни, є актуальним питанням, вирішення якого сприятиме подоланню неправомірної поведінки серед звільнених осіб, уникненню проявів рецидиву злочинної діяльності, і буде однією з гарантій правопорядку та законності у суспільстві.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Школа С. М. (2012). Соціальна адаптація амністованих і помилуваних осіб: проблеми теорії і законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2 (2). 2012. С. 264–265.
2. Кутєпов М. Ю. (2019). Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* Вип. 54. 2019. С. 159.
3. Верховна Рада України. Законодавство України. (2011). *Закон України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.
4. Свірець В., Чупов В. (2021). Ресоціалізація: як допомогти людині після звільнення організувати своє життя відповідно до закону. URL: <https://ecpl.com.ua/news/resotsializatsiia-iak-dopomohty-liudyni-pislia-zviltennia-orhanizuvaty-svoie-zhyttia-vidpovidno-do-zakonu/>.
5. Урядовий портал. (2008). *Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/168076257>.

#### REFERENCES

1. Schkola S. M. (2012). **Sotsialna adaptatsiia amnistovanykh i pomylyvanykh osib: problemy teorii i zakonodavstva.** [Social adaptation of amnestied and pardoned persons: problems of theory and legislation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna.* 2 (2). 2012. P. 264–265.
2. Kutieпов M. Yu. (2019). **Problemy sotsialnoi adaptatsii ta resotsializatsii osib, zvilnenykh z misty pozbavleniia voli.** [Problems of social adaptation and resocialization of persons released from prisons]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo. Vypusk 54.* 2019. P. 159.
3. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. (2011). **Zakon Ukrainy “Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbulu pokarannia u vydi obmezheniia voli abo pozbavleniia voli na pevnyi strok”.** [Law of Ukraine “On social adaptation of persons who are serving or have served a sentence of restriction of liberty or deprivation of liberty for a certain period”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>.
4. Svirets V., Chupov V. (2021). **Resotsializatsiia: yak dopomohty liudyni pislia zvilnennia orhanizuvaty svoie zhyttia vidpovidno do zakonu.** [Resocialization: how to help a person organize his life in accordance with the law after release]. URL: <https://ecpl.com.ua/news/resotsializatsiia-iak-dopomohty-liudyni-pislia-zviltennia-orhanizuvaty-svoie-zhyttia-vidpovidno-do-zakonu/>.
5. Uriadovyi portal. (2008). **Kontseptsiiia sotsialnoi adaptatsii osib, yaki vidbuvaly pokarannia u vydi pozbavleniia voli na pevnyi strok.** [The concept of social adaptation of persons who served a sentence of imprisonment for a certain period]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/168076257>.

*Дата надходження: 13.09.2022 р.*

**Alona Romanova**  
Lviv Polytechnic National University,  
Institute of Jurisprudence and Psychology  
and Innovative Education,  
Doctor of Law, Professor  
of the Department of Theory of Law and  
Constitutionalism  
alona.s.romanova@lpnu.ua

**SOCIO-LEGAL ADAPTATION OF PERSONS RELEASED  
FROM PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY DURING THE WAR**

It was found that an important point is the adaptation of persons released from prisons in the legal space of the state. It is necessary to provide legal consultations to persons who are just preparing for release, to provide them with information to understand the social and legal situation that currently exists in the country, because such persons are already “detached” from the dynamic realities of modern life, and under conditions of war, may lose legitimate, valuable vectors of orientation and behavior in society.

It is emphasized that a problematic aspect of the study of social and legal adaptation of persons released from prisons during the war is the moral and psychological peculiarities of society's perception of such persons and unwillingness to contribute to their resocialization, which can provoke relapses of illegal behavior and violations of laws.

It has been proven that during martial law, an important moment is the possibility or lack of it for a demobilized person to apply to state bodies and services for the renewal of documents, employment, etc. during the war. Especially when institutions are destroyed, temporarily occupied territories. Of course, you can meet unscrupulous citizens who want to take advantage of such a state of release, and various illegal schemes and actions on their part are possible here: labor slavery, fraudulent actions regarding property and housing, etc.

It is noted that in the crisis period of the war, the primary and one of the most important aspects of socio-legal adaptation is entrusted to the administration of execution of punishments. Convicts must be prepared as much as possible for the fact that they will find themselves in a society that sacrifices the most valuable for the sake of victory in this cruel war. Therefore, the role of psychological services in places of deprivation of liberty is greatly emphasized.

Attention is focused on the problem of prejudiced attitude of employers towards persons released from places of deprivation of liberty, and during the war, when a significant number of citizens lost their permanent place of work and income, this situation worsens. Therefore, if before release, the authorized bodies can solve the problem of employment of a person in the specified direction, then a number of problems of social guarantees, which former convicts receive upon employment, will be solved at the same time.

**Key words:** martial law, social adaptation, social patronage, probation authorities, persons released from prisons.